

Obsah

Úvod—15

7

I Substantivum (podstatné jméno)—21

- 1 Vymezení pojmu substantivum, kritéria určení—23
 - 1.1 Znaky substantiv—23
 - 1.1.1 Jméno, subjekt/objekt - přirozená kategoriální neostrost—27
 - 1.1.2 Poznámky k pomezí substantiv a dalších slovních druhů—33
 - 1.2 Konkrétum : abstraktum—38
 - 1.3 Apelativum : proprium—40
 - 1.4 Substantivum s plným : omezeným číselným paradigmatem—43

II Rod—45

- 1 Vymezení pojmu rod—47
- 2 Přiřazení gramatického rodu substantivu—52
 - 2.1 Přiřazení gramatického rodu podle zakončení základní formy slova—52
 - 2.2 Přiřazení gramatického rodu analogicky podle jiného substantiva blízkého významu—56
 - 2.3 Přiřazení gramatického rodu tzv. podle smyslu—57
 - 2.4 Přiřazení gramatického rodu podle výrazu určujícího gramatické kategorie—57
- 3 Motivovanost gramatického rodu—62
- 4 Prostředky vyjádření přirozeného rodu (pohlaví, sexu)—66
 - 4.1 Slovtvorné procesy - přechylování—70
 - 4.1.1 Substantiva s omezeným přechylováním—70

- A Substantiva s přechylováním limitovaným jazykovými faktory—70
 - A.a Substantiva rodového typu
host (choť, mistr)—71
 - A.b Substantiva rodového typu *jedinec*
(*jednotlivec, zárodek, potomek, kříženec*)—74
 - A.c Substantiva rodového typu *sourozenec*—77
 - A.d Substantiva rodového typu *retrívř, dog*
(*perská modrá, turecká van*)—79
 - A.e Substantiva rodového typu *lenoch, chudák*—82
- B Substantiva s přechylováním ovlivněným mimojazykovými faktory—85
 - B.a Substantiva rodového typu *voják*
(*policista, prezident, premiér, mafján, bezdomovec*)—85
 - B.b Substantiva rodového typu *učitel(-ka)*—88
 - B.c Substantiva rodového typu *truhlář*
(*tesař, zedník, instalatér*)—90
 - B.d Substantiva rodového typu
pedikér(-ka)—91
 - B.e Substantiva typu *prostitut(-ka)*—92
 - B.f Substantiva typu *model(-ka)*
(*manekýn[-ka]*)—94
 - B.g Substantiva typu *hosteska (baletka, mažoretka, akvabela)*—98
 - B.h Substantiva typu (*zdravotní*) *sestra*—101
 - B.i Substantiva typu *vodník, jezinka, smrt*—103
 - B.j Substantiva typu *fordka, medour*—105
- 4.1.2 Substantiva s relativně neomezeným přechylováním—107
 - C.a Substantiva rodového typu
pacient(-ka)—107
- 4.2 Tvaroslovné prostředky—112
 - 4.2.1 Substantiva s omezeným kolísáním rodu (rodově určujícího paradigmatu)—113

D.a Substantiva typu <i>drbna</i> —113	
D.b Substantiva typu <i>tlučhuba</i> —115	
D.c Substantiva typu <i>fiflena, bačkora, bábovka, paprika</i> —116	
4.2.2 Substantiva s kolísajícím rodem (rodově určujícím paradigmatem)—119	
E.a Substantiva typu <i>držgrešle</i> —119	
4.3 Morfosyntaktické prostředky vyjádření rodu – kongruence—121	
4.3.1 Bezrodost a rodovost zájmen jako jmenných alternantů—125	9
5 Gramatický rod z perspektivy Českého národního korpusu—127	
6 Shrnutí ke kapitole o rodu substantiv—128	
III Životnost—135	
1 Vymezení pojmu životnost—137	
2 Motivovanost gramatické životnosti a faktory ovlivňující její distribuci—138	
2.1 Formální a sémantické faktory ovlivňující distribuci životnosti—139	
2.1.1 Životnost, sémantická živost a personálnost—140	
2.2 Pragmatické faktory ovlivňující distribuci životnosti—142	
2.3 Dynamika hodnot kategorie životnosti—143	
2.4 Životnost nesklonných substantiv—143	
2.5 Podmínky distribuce životnosti a jejich efekt – shrnutí—145	
3 Formální charakteristiky životných/neživotných substantiv (určení gramatické životnosti)—146	
3.1 Formy a funkce vyjádření životnosti—146	
3.2 Životnost substantiv s kolísáním životnosti převážně formálního rázu—147	
A Kolísání životnosti substantiv odvozených—147	
A.a Substantiva životnostního typu <i>činitel</i> —147	

- A.b Substantiva životnostního typu
sčítanec—154
- A.c Substantiva životnostního typu
uzenáč—158
- B Kolísání životnosti substantiv
neodvozených—161
 - B.a Substantiva životnostního typu *sled'*—161
 - B.b Substantiva životnostního typu
kulich—165
- 10 3.3 Životnost substantiv s kolísáním životnosti ovlivněným
převážně charakterem referenčních objektů—167
 - C Kolísání životnosti substantiv
odvozených—167
 - C.a Substantiva životnostního typu
kříženec—167
 - C.b Substantiva životnostního typu
zmijovec—170
 - C.c Substantiva životnostního typu
ledoborec—171
 - C.d Substantiva životnostního typu
mutant—174
 - C.e Substantiva životnostního typu
hybrid—176
 - D Kolísání životnosti substantiv
neodvozených—178
 - D.a Substantiva životnostního typu *bacil*—178
 - D.b Substantiva životnostního typu *korál*—182
- 3.4 Životnost substantiv s převahou kolísání životnosti
motivované denotačně (přisouzením rysu živosti)—184
 - E.a Substantiva životnostního typu *robot*—184
- 3.5 Životnost substantiv s převahou pragmaticky
podmíněného kolísání životnosti.—186
 - F Životnost substantiv synchronně
odvozených—186
 - F.a Substantiva životnostního typu *křemenáč*,
klouzek—186
 - G Životnost substantiv synchronně
neodvozených—189

G.a Substantiva životnostního typu <i>hřib</i> —189	
3.6 Životnost výsledků transonymizačních procesů (přenesení vlastního jména)—190	
H Kolísání životnosti substantiv neodvozených—190	
H.a Substantiva životnostního typu <i>Jupiter</i> —190	
H.b Substantiva životnostního typu <i>Pluto</i> —198	
4 Životnost maskulin z perspektivy Českého národního korpusu—202	11
5 Shrnutí ke kapitole o životnosti maskulinních tvarů substantiv—203	
IV Číslo—209	
1 Vymezení pojmu gramatické číslo—211	
2 Vyjádření gramatického čísla—212	
3 Motivovanost gramatického čísla—216	
4 Sémantika gramatického čísla—218	
5 Gramatické číslo substantiv—220	
5.1 (Ne)počítatelnost substantiv/substancí—220	
5.2 Generické užití gramatického čísla—222	
5.3 Pluralia (tantum), substantiva pomnožná—224	
5.4 Substantiva s převahou tvarů plurálových—226	
A.a Substantiva číselného typu <i>orgie</i> —227	
A.b Substantiva číselného typu <i>krvinky (humna)</i> —227	
A.c Substantiva číselného typu <i>kalhoty (neštovice, játra)</i> —228	
A.d Substantiva číselného typu <i>dějiny (mluvidla, data)</i> —230	
5.5 Singularia (tantum)—234	
5.5.1 Substantiva hromadná (kolektiva)—234	
5.5.2 Substantiva látková—236	
5.5.3 Abstrakta (podstatná jména abstraktní)—237	
5.5.4 Vlastní jména (propria)—239	
5.5.5 Unika—240	
5.6 Substantiva s převahou tvarů singulárových—241	

- B.a Substantiva číselného typu
ječmen (mlha)—241
- B.b Substantiva číselného typu
žula (sýr)—242
- B.c Substantiva číselného typu
křoví (hmyz)—244
- B.d Substantiva číselného typu
vzduch (pepř)—245
- 6 Gramatické číslo z perspektivy Českého národního
korpusu—248
- 7 Shrnutí ke kapitole o gramatickém čísle substantiv—249

- V Pád—253**
- 1 Vymezení pojmu pád—255
- 2 Charakteristika jednotlivých pádů—259
 - 2.1 Nominativ (1. pád)—259
 - 2.1.1 Substantivnost a nominativnost neslovesného
členu struktur nevyhraněné povahy—261
 - 2.1.2 Substantivum, nominativ, subjekt, agens,
téma—263
 - 2.1.3 Nominativ verbo-nominálního
predikátu—265
 - 2.1.4 Nominativ v pozici akuzativu, nominativní
objekt—269
 - 2.1.5 Nominativ místo vokativu—269
 - 2.1.6 K předložkám s nominativem—272
 - A Výrazy *kontra, versus*—274
 - B Výraz *anti*—276
 - C Výraz *à la / a la*—278
 - D Výrazy *in, ad*—280
 - E Výraz *via*—283
 - F Výrazy *viz, srovnej/srov.*—283
 - G Výraz *místo*—287
 - H Výraz *směr*—288
 - I Výrazy *k problému, k tématu, ve věci*—289
 - 2.2 Genitiv (2. pád)—290
 - 2.2.1 Genitiv adnominální—291

A	Genitivní přívlastek neshodný—291	
B	Genitiv kvantitativní—292	
2.2.2	Genitiv adverbální—294	
2.2.3	Předložky s genitivem—296	
2.3	Dativ (3. pád)—297	
2.3.1	Volný dativ—298	
2.3.2	Předložky s dativem—299	
2.4	Akuzativ (4. pád)—300	
2.4.1	Dynamika akuzativu—301	
2.4.2	Sémantika akuzativu—302	13
2.4.3	Nominativní forma v akuzativní pozici—303	
2.4.4	Předložky s akuzativem—304	
2.5	Vokativ (5. pád)—305	
2.5.1	Dynamika vokativu—307	
2.5.2	Vokativ citovací—309	
2.5.3	Nominativ-vokativ—310	
2.6	Lokál (6. pád)—310	
2.6.1	Lokál objektový—311	
2.6.2	Lokál adverbální—311	
2.6.3	Předložky s lokálem—312	
2.7	Instrumentál (7. pád)—313	
2.7.1	Instrumentál objektový—314	
2.7.2	Instrumentál adverbální—315	
2.7.3	Instrumentál v subjektové nominální frázi (a pozicích obdobných)—316	
2.7.4	Agentní instrumentál v pasivních konstrukcích—319	
2.7.5	Instrumentál verbo-nominálního predikátu—319	
2.7.6	Předložky s instrumentálem—322	
3	Shrnutí ke kapitole o pádu—323	
	Závěr—327	
	Resume—332	
	Literatura—336	
	Seznam zkratk a značek—343	
	Annotation—345	
	Věcný rejstřík—347	

2 Přiřazení gramatického rodu substantivu

- 52 Nesklonným substantivům a substantivům původně nesklonným, jež procházejí adaptačním procesem, je rod přiřazen některým z následujících mechanismů:

2.1 Přiřazení gramatického rodu podle zakončení základní formy slova

(v případě odlišnosti psané a vyslovované podoby podle jedné z nich):

Např. substantivu *image* může být a porůznu v praxi je prisuzován rod mužský či ženský,⁸ v případě skloňování deklinační typ *stroj* nebo *píseň*, na základě vyslovovaného zakončení *-ič/-idž*, nebo rod střední na základě psaného zakončení *-e* formy nesklonné či i sklonné (s projekcí neuterních tvarů deklinačního typu *moře* do varianty adaptované tvaroslovně nebo i pravopisně), nebo rod střední jako nejneutrálnější možný i bez vlivu psané formy. Souběžně intenzivně působí i faktory uvedené zde v kapitole 2.2. Vzhledem k nim nezůstává nesklonná forma, (1) až (6), jen neuterní. Pokud se rod jména, jakkoli je skloňováno, neprojeví na okolních shodných tvarech, může být homonymií koncovek znejednoznačněn zcela, (7), (8), nebo i s kongruentními tvary odpovídá dvěma rodům,

8 IJP uvádí formu *image* skloňovanou jako mask. inanim. a fem.; v části věnované obecným pravidlům pravopisného počešťování zmiňuje i formu *imidž*, předpokládanou např. v beletrii či v soukromé komunikaci.

sdílejícím většinu koncovkového paradigmatu, (9) až (21). Ze synergie koncovek jména a shodných tvarů lze dovodit příslušnost jen k femininům, (22) až (27), k maskulinům, (38) až (46), nebo pouze k neutřům, (47) až (49):

(1) *Část rozdílů mezi pohlavími je dána rozdílným image* (neskl. neut.) *které se snažíme prezentovat v závislosti na situaci a očekávané roli.*

(2) *Do kin přišel válečný film [...], jenž [...] dodal lesk Kennedyho hr-
dinskému image.* (neskl. neut./mask.)

(3) *Má také hrdinskou image* (neskl. fem.) *kvůli pěti měsícům, které strá-
vil ve vězení.*

(4) *Musíte překousnout nedůvěru k záměrně dětinské image* (neskl. fem.) *která ne vždy působí vtípně a odlehčeně.*

(5) *Nová podoba webových stránek více odpovídá* [té] *kreslené image* (neskl. fem.) *se kterou se při propagaci infolinky můžete setkat v médiích.*

(6) *Příspěje také [...] ke zlepšení americké imič* (neskl. fem.) *v hladovějí-
cích zemích Afriky a Asie.*

(7) *Za popularitu vděčí imidži* (mask./fem./neut., stroji/písni/moři) *rebela, bouřli-
váka, zlého muže.*

(8) *Jeho šestsettrojka, která patřila k imidži* (mask./fem./neut.) *supertajného
agenta, nebyla žádným špiónským vozem, ale načerno vypůjčeným
služebním autem.*

(9) *Ukázat, že osamělý jedinec s dobrým image* (mask./neut., strojem/mořem) *[...]
nic nedokáže – co může být lepší?*

(10) *Zůstává zde i ostře rozdělený Kongres [...]* *s pošramoceným ima-
gem* (mask./neut., strojem/mořem) *je tady dál hrozba všemocného inkvizitora
i médií [...].*

(11) *I v Česku se však najdou radikální odborářské skupiny, které
nemají s liberálním image* (mask./neut., strojem/mořem) *odborářské komory
nic společného.*

(12) *Společnosti [...] svým inovativním image* (mask./neut., strojem/mořem) *však tento
vývoj dále posunou.*

(13) *Firmou s nejlepším image* (mask./neut., strojem/mořem) *v oboru kance-
lářské a kopírovací techniky se stala Minolta.*

- (14) *V západní Evropě patří třídění odpadu k dobrému **imagi*** (mask./neut., stroji/moři).
- (15) *Koronavirová rána pocit místní frustrace prohloubila [...], ještě víc uškodila **jeho imagi*** (mask./neut., stroji/moři) *a ještě víc přiblížila zavření šachet.*
- (16) *Oprávněně si zakládal na **svém imagi*** (mask./neut., stroji/moři) *urostlého, sportovně i múzicky vybaveného chlapa z Valašska.*
- (17) *Proto se používají všelijaké výrazy z podnikového pytydepe, jako třeba [...] brifink speciální skupiny pro neutralizaci záporného **imidže*** (mask./neut., stroje/moře)
- (18) *Začne to kointegrací a ireversibilitou a jde to dál [...] směrem k makroclearingu v rámci **imidže tendujícího*** (mask./neut., stroje/moře) *k disparitě mezi čímsi a čímsi [...].*
- (19) *Obdobný text je na volebním plakátu první republiky [...], ale i z doby těsně poválečné nepředstavitelný, zvláště u strany s **takovým imidžem*** (mask./neut.) *jakým se prezentuje právě ODA.*
- (20) *Samozřejmě v našem spojení s fotballem nám jde o vytvoření **určitého imidže*** (mask./neut.)
- (21) *Kdysi bylo kouření cigaret a doutníků pouze doménou mužů, nyní už je součástí **neodolatelného imiče*** (mask./neut.) *i u žen [...].*
- (22) *Francouzský muž tak zřejmě ztratí část své pečlivě **budované image*** (fem., -dže/písně) *a zůstane mu snad už jen ta šála.*
- (23) *Problém mohou mít lidé, kteří jsou velmi závislí na **své imagi*** (fem., písni)
- (24) *Zákazníci si pak zvolí některý z levnějších modelů s **podobnou imagi*** (fem., písni)
- (25) ***Bezdomoveckou imagi*** (fem., písni) *se alespoň přiblížil masám a vzdálil hvězdným manýrám.*
- (26) *Není divu, že mezi teatrálními maskami, zběsile **budovanými imagemi*** (fem., písněmi) *a sexuálními dravci nakonec zaujme přirozená dívka.*
- (27) *Vsetín by neměl měnit **imidž*** (fem., píseň) *která ho proslavila.*
- (28) *Někteří [...] jsou takoví nagelovaní, ale to beru, jako že to patří k **té fotbalové imidži*** (fem.)
- (29) *Miroslava Němcová nenápadně pracuje na **své imidži*** (fem.) *ale dává si na čas s ohlášením kandidatury.*

(30) Já jsem si nikdy nezakládal na **nějaké imidži** (fem.)•

(31) Proto jsme se do vylepšení **její imidže** (fem.) rozhodli investovat onu sumičku.

(32) Právě **tou brazilskou imidží** (fem.) byl Josef Masopust nesmírně přitažlivý.

(33) Eliška Krajiníková upoutala učitele hudby **příjemnou imidží** (fem.) a inteligencí.

(34) Vyznačuje-li se interpret budoucího hitu **jednoznačnou imidží** (fem.) nebo sexuální přitažlivostí, je cesta snazší.

(35) **Svou imič** (fem.) bojovníka podporujte co nejsprostším slovníkem a zajímavými nadávkami.

(36) **Ta jeho neochvějná imič** (fem.) ho chrání jako brnění proti vnějším útočícím vlivům.

(37) Zpěvák byl rocker tělem i duší a jeho **imič** (fem.) tak ta nás o tom důrazně každým coulem přesvědčovala.

55

(38) Snažíme se, aby **žádaný image** (mask., -dž/stroj) vytvářela samotná činnost radnice.

(39) Víte, lidi nás dávají všechny dohromady a vybudovat si **svůj imidž** (mask.) není lehké.

(40) Spojením těchto dvou pojmů nezaničil **imidž** (mask.) který si v ČR za několik let své existence firma [...] vybudovala.

(41) [...] knihou **Image** muže, nad kterou trefně poznamenal: „**Imidžů** (mask.) je tolik, kolik je mužů.“

(42) A jestliže ona sama by v soutěži **politických imidžů** (mask.) vládě nevhodně ustoupila, tak ji kazí a nás pohorší.

(43) Na **svůj imič** (mask.) si potrpíte, což může vzbuzovat dojem namyšlenosti.

(44) První, co se asi musí udělat, je **ten imič** (mask.) [...].

(45) Bože odpusť / těm s nimiž / k obrazu svému / nemáš **společný imič** (mask.)•

(46) Tam sedí místo odborníků různí takoví veletržní povalečí, co spis dělají **ten imič** (mask.) a rozdávají prospekty.

(47) [...] zachovává **tvrdácké image** (neut., moře) **podpořené** působivou akustickou kulisou pohonné jednotky.

(48) *Vaše firmy prosperují, navíc se angažujete i v charitativních záležitostech, máte **dobré image*** (neut., moře)

(49) *A jestli ono vše není jenom proto, že jsem si vymyslel **to image*** (neut., moře) – *s brejlíčkami a bibrem.*

K podobnému jevu dochází u zkratk:

(50) *Právě v tomto podniku **zadržela URNA** šéfa dealerů* (fem., jinak mask.,

Útvar rychlého nasazení, srov. kap. 2.4 zde)

56 (51) *Když **dorazila URNA**, našla jen tři mrtvá těla.*

2.2 Přířazení gramatického rodu analogicky podle jiného substantiva blízkého významu

(hyperonyma, kohyponyma, ekvivalentu) (srov. *turecká* [kočka] *van*, ale též *turečtí vanové* podle zakončení formy N.sg. a snad k vyloučení nežádoucí homonymie případného plurálu feminina **turecké vany*):

(1) *Červená je posunuta do vínové až bordó, zlatá má matnou medovou barvu, zelená se nabízí v luxusní **zlaté khaki*** (barvě) *a nebo v odstínu lahově tmavém.*

(2) *Druhým jídlem je **thajské curry (kari)*** (jídlo), *což je směs všeho možného, dušená v ostré kořeněné omáčce a podávaná s kopcem rýže.*

(3) ***Cibulové kari*** (jídlo) *chutná s chlebem nebo kozím sýrem.*

(4) *Z váhání mezi pečenou kančí kýtou s šípkovou omáčkou a tygřími krevetami na **červeném curry*** (koření) *s jasmínovou rýží nakonec vychází vítězně Asie.*

(5) *Tehdy si hrál na **svobodné enfant terrible*** (strašné dítě), *které však jeho matka dovedla dobře krotit a v poslední fázi tvrdě usměrnit.*

Střední rod jména *kari/kari/curry* nemusí nutně plynout z hyperonym *koření/jídlo*. Jak řečeno výše, může jít a dosti pravděpodobně podstatně jde i o vliv zakončení slova a skutečnosti, že referent

je povahy neživé. Nejspíše se projevuje synergie všech rodových motivací.

2.3 Přiřazení gramatického rodu tzv. podle smyslu

(podle pohlaví referenčního objektu) u aktuálně užitých substantiv označujících jednotlivé osoby nebo zvířata, u nichž je třeba pohlaví reflektovat:

57

(1) *Irácké ministerstvo zahraničí si včera pozvalo **iránského charge d'affaires** v Bagdádu a předalo mu oficiální protest proti útoku.*

(2) *„Ten dojem nemusí být a není oprávněný,“ tvrdí například **česká charge d'affaires** při NATO Hana Hubáčková.*

(3) *Podobně jako často běsnící trenér fotbalistů bratislavského Interu Adamec, i **hokejový enfant terrible** Holík už jiný nebude.*

(4) *Zástupcům pardubického Dostihového spolku pomohl v Anglii ke slavné trenérce Jenny Pitmanové [...]. Jenny je **vyhlášená enfant terrible** dostihového sportu, většinou nikoho nepřijímá a dokáže být pěkně ostrá.*

2.4 Přiřazení gramatického rodu podle výrazu určujícího gramatické kategorie

(respektive podle jeho českého ekvivalentu) u zkratk, zkratkových slov a výsledků mechanického krácení víceslovných pojmenování. V takových případech je rod vyjadřován prostřednictvím shody závislými tvary:

(1) *Už v roce 1934 daroval Vlasta Burian **pražské zoo** (zahradě) **párek lachtanů**, kteří dostali jména podle tehdy populární dětské knížky **Hýta a Batul**.*